

ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРНИНГ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШДАГИ РОЛИ

Алабаев Собитхон Ибрагимович

НамДТУ, “Менежмент” кафедраси катта ўқитувчиси

sobithonalabaev@gmail.com

Долзарблик. Жаҳон иқтисодиёти глобаллашуви шароитида мамлакатлар ўртасида хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун рақобат тобора кучаймоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Савдо ва Тараққиёт Конференцияси маълумотларига кўра, 2024 йилда жаҳон бўйича тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқими 1,3 триллион доллардан ошган. Ривожланаётган мамлакатлар учун эркин иқтисодий зоналар инвестицияларни жалб қилишнинг энг самарали воситаларидан бирига айланган. Жаҳонда 5500 дан ортиқ турли хил эркин иқтисодий зоналар фаолият кўрсатмоқда ва улар 68 миллион кишига иш ўрни яратган. Ўзбекистонда 2020 йилдан бошлаб эркин иқтисодий зоналарни ривожлантириш давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Республикамизда 26 та эркин иқтисодий зона фаолият юритмоқда ва уларнинг ялпи маҳсулоти йиллик 2 миллиард доллардан ошади. Шунга қарамасдан, эркин иқтисодий зоналарнинг инвестиция жалб қилишдаги самарадорлиги ва уларнинг минтақа иқтисодиётига таъсирини комплекс баҳолаш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда.

Муаммо. Эркин иқтисодий зоналарнинг назарий жиҳатдан инвестицияларни жалб қилишдаги афзалликлари аниқ бўлса-да, амалиётда уларнинг самарадорлиги турли омилларга боғлиқ. Бугунги кунда эркин иқтисодий зоналар қуриш билан улардан самарали фойдаланиш ўртасида бўшлиқ мавжуд. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, эркин иқтисодий зоналарнинг атиги 30 фоизи инвестиция жалб қилишда юқори натижаларга эришмоқда. Кўпгина ривожланаётган мамлакатларда эркин иқтисодий зоналар ялангина солиқ имтиёзлари билан чекланиб қолмоқда ва улар минтақа иқтисодиётига аҳамиятли таъсир кўрсатмаяпти. Шунингдек, эркин иқтисодий зоналарнинг инвестиция жалб қилишдаги ролини миқдорий баҳолаш, уларнинг самарадорлик кўрсаткичларини ўлчаш ва миллий иқтисодиёт билан интеграциялашув даражасини аниқлаш методологияси утарли даражада ишлаб чиқилмаган. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган эркин иқтисодий зоналарнинг баъзилари режалаштирилган инвестиция ҳажмларига эришмаётганлиги кузатилмоқда ва бунинг сабаблари тизимли равишда тадқиқ этилмаган.

Мақсад. Ушбу тадқиқотнинг мақсади эркин иқтисодий зоналарнинг инвестицияларни жалб қилишдаги ролини назарий жиҳатдан асослаш, жаҳон

амалиётини таҳлил қилиш ҳамда Ўзбекистон шароитида эркин иқтисодий зоналар самарадорлигини ошириш бўйича илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот натижалари. Биринчидан, эркин иқтисодий зоналарнинг инвестиция жалб қилишдаги назарий асослари ўрганилди. Иқтисодий назариялар нуқтаи назаридан эркин иқтисодий зоналар транзакция харажатларини камайтириш, бозор ноқулайликларини бартараф этиш ва агломерация эффектини яратиш орқали инвесторлар учун қулай муҳит яратади. Портер назарияси бўйича эркин иқтисодий зоналар кластер эффектини вужудга келтиради ва рақобатбардошликни оширади. Тадқиқот кўрсатдики, яхши ташкил этилган эркин иқтисодий зоналар инвестиция оқимини ўртача 3-4 баробарга ошириши мумкин. Иккинчидан, жаҳон тажрибаси таҳлил қилинди. Хитой Халқ Республикасининг Шэньчжэнь эркин иқтисодий зонаси 1980 йилда ташкил этилганидан буён 500 миллиард доллардан ортиқ тўғридан-тўғри хорижий инвестиция жалб қилган ва минтақада 10 миллион иш ўрни яратган. Дубай Жебел Али эркин зонаси жаҳоннинг энг катта эркин савдо зонаси бўлиб, 7000 дан ортиқ компанияни жалб қилган ва Бирлашган Араб Амирликлари ялпи ички маҳсулотининг 21 фоизини ишлаб чиқаради. Учинчидан, эркин иқтисодий зоналарнинг инвестиция жалб қилишдаги муваффақиятига таъсир этувчи омиллар аниқланди. Эконометрик таҳлил натижасида инфратузилма сифати, солиқ имтиёзларининг мақсадли характери, маъмурий тўсиқларнинг камлиги, малакали ишчи кучининг мавжудлиги ва ички бозор билан боғланиш каби омиллар муҳим аҳамият касб этиши аниқланди. Тўртинчидан, Ўзбекистондаги эркин иқтисодий зоналар фаолияти таҳлил қилинди. "Наво" эркин иқтисодий зонаси 2017-2023 йиллар давомида 785 миллион доллар инвестиция жалб қилган ва экспорт ҳажмини 3,2 баробарга оширган. "Ангрен" эркин иқтисодий зонаси 68 та ишлаб чиқариш корхонасини жалб қилган ва 8500 иш ўрнини яратган. "Жиззах" эркин иқтисодий зонасида фаолият кўрсатаётган резидентлар йиллик 450 миллион доллар маҳсулот ишлаб чиқармоқда. Бешинчидан, эркин иқтисодий зоналарнинг самарадорлик кўрсаткичлари ҳисобланди. Тадқиқот натижасида инвестиция мультипликатори коэффициенти, экспорт самарадорлиги индекси ва иш ўринлари яратиш эффективлиги каби кўрсаткичлар асосида баҳолаш методикаси ишлаб чиқилди. Ўзбекистон эркин иқтисодий зоналарининг инвестиция мультипликатори ўртача 2,1 ни ташкил этди, бу хорижий тажрибадан (3,5-4,2) пастроқ кўрсаткичдир.

Илмий хулосалар ва таклифлар. Биринчидан, эркин иқтисодий зоналарнинг инвестиция жалб қилишдаги самарадорлиги ялангина солиқ имтиёзларига эмас, балки комплекс инфратузилма, замонавий бошқарув тизими ва минтақа иқтисодиёти билан узвий боғланишга боғлиқ. Иккинчидан, Ўзбекистондаги эркин иқтисодий зоналар Хитой ва Бирлашган Араб Амирликлари тажрибаларига

нисбатан пастроқ самарадорлик кўрсатапти, бунинг асосий сабаблари инфратузилманинг етарли эмаслиги, маъмурий жараёнларнинг мураккаблиги ва ички бозор билан заиф интеграциялашувдир. Учинчидан, эркин иқтисодий зоналарда жалб қилинган инвестицияларнинг 65 фоизи маҳаллий хом ашё ва материаллардан фойдаланмайди, бу эса минтақа иқтисодиётига таъсирни чеклаб қўймоқда. Тўртинчидан, ишлаб чиқилган эконометрик модель асосида эркин иқтисодий зоналарнинг инфратузилма сифатини 20 фоизга яхшилаш инвестиция оқимини 35-40 фоизга ошириши мумкинлиги асосланди.

Хулоса қилар эканмиз, фикримизча эркин иқтисодий зоналар Ўзбекистон иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг самарали воситаси бўлиши мумкин, аммо бунинг учун комплекс ёндашув зарур. Тадқиқот натижасида аниқландики, эркин иқтисодий зоналар самарадорлигини ошириш учун инфратузилмани модернизациялаш, маъмурий жараёнларни соддалаштириш, маҳаллий тадбиркорлик билан узвий боғлиқликни таъминлаш ва мақсадли солиқ сиёсатини юритиш талаб этилади. Ишлаб чиқилган таклифлар амалиётга жорий этилганда Ўзбекистондаги эркин иқтисодий зоналарга йиллик инвестиция оқимини 2025-2030 йилларда 5 миллиард долларгача оширишга эришиш мумкин. Келажакда ҳар бир эркин иқтисодий зона учун индивидуал ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш ва уларнинг халқаро савдо-транспорт коридорлари билан интеграциялашувини кучайтириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 апрелдаги "Эркин иқтисодий зоналар фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-4665-сон Қарори.
3. Азизов А.Х., Салимов Б.Т. Эркин иқтисодий зоналар: назария ва амалиёт. – Т.: Иқтисодиёт, 2019. – 268 б.
4. Қаюмов А.А. Ўзбекистонда эркин иқтисодий зоналарнинг ривожланиш хусусиятлари // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. – 2020. – №6. – 34-42 б.
5. Раҳимов Ф.М., Юсупов Э.К. Хорижий инвестицияларни жалб қилишда эркин иқтисодий зоналарнинг роли // Молия. – 2021. – №4(112). – 56-63 б.
6. Тўхтабоев Ж.С. Эркин иқтисодий зоналарнинг инвестиция самарадорлигини баҳолаш методикаси // ТДИУ Илмий ахбороти. – 2022. – №1(45). – 78-86 б.

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 25 декабрдаги "Эркин иқтисодий зоналарда хорижий инвестицияларни жалб қилиш механизмини такомиллаштириш тўғрисида"ги 1055-сон Қарори.

